

TÜRKİYE'DE NEDENLERİ ve BOYUTLARIYLA BÖLGESEL DÜALİZM

Biol ERKAN*

ÖZET

Bölgesel düalizm(ikilik), ülkeler ister az gelişmiş, ister gelişmekte olan, isterse gelişmiş ülke olsun hepsinde var olmakta, fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha önemli bir boyut kazanmaktadır. Türkiye de buna tipik bir örnektir. Sosyo-ekonomik verilere bakıldığında, Türkiye bir yanyla Avrupa, diğer yanyla ise Afrika ülkesi görünümündedir. Doğal, ekonomik, teknik, demografik, siyasal ve sosyal faktörlere dayanan ve küreselleşme süreciyle birlikte hızla artan bölgesel düalizm olgusu, kendisini; demografik yapı, şehirleşme, gelir dağılımı, tarımsal ve sınai yapı, sağlık ve eğitim hizmetlerinde açığa çıkarmakta ve önlenmesi güç bir hâl almakta, bu durum ise ülkemizin kalkınmasında önemli bir engel teşkil etmektedir.

1. BÖLGESEL DÜALİZM SORUNU VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER İLE GELİŞMİŞ ÜLKELERDEKİ TEZAHÜRÜ

1.1. Bölge Tanımı ve Bazı Bölge Ayrımları

Bölge; iklim, coğrafi şartlar, insan unsuru vb. bakımından ortak vasıf taşıyan¹, kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri olan, şehirden büyük fakat ülke topraklarının bütününden küçük ülke parçasıdır.² Başka bir tanıma göre bölge, belirli kriterler bakımından homojen arz sathı parçasıdır.³

* DPÜ İ.İ.B.F İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

¹ D Mehmet DOĞAN, Büyük Türkçe Sözlük, Ülke Yay., İstanbul, 1994, s.162.

² Ali Yılmaz GÜNDÜZ, "Türkiye'de Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikalar", Banka ve Ekonomik Yorumlar, S:6, (Haziran 1990), s.41-47.

³ Mustafa ERKAL, Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Yay., İstanbul, 1978. s.19

1.1.1. Ekonomik Yapılarına Göre Bölgeler

1.1.1.1. Homojen Bölgeler

Homojen (türdeş) bölge, sürekli özellikler gösteren ve kendini oluşturan her birimin özellikleri birbirine benzeyen mekan parçasıdır.⁴ Benzerliği belirleyen ölçütler şunlardır:⁵ Belirli bir ürün tipinin ağırlığının olması, doğal bitki örtüsü, toprak cinsi, tarımsal gelir oranı, yağış durumu, nüfus yoğunluğu, yerleşme biçimi (iskan şekli), tarım tekniği, ürün kullanılışı, eğitim düzeyi, beslenme düzeyi, işsizlik oranı, endüstriyel işletme sayısı, fert başına düşen milli gelir, kentli nüfus oranı.⁶

Homojen bölgeler için ülkemizde İstanbul ili haricindeki Trakya örnek olarak gösterilebilir.⁷

1.1.1.2. Polarize Bölge

Polarize (kutuplaşmış, nodal) bölgeler, bir yerleşmeler kademelenmesi içinde birbirine bağlı kutuplaşmış yerleşme kümelerini tanımaya yarayan bölgelerdir.⁸ Bu tip bölgelerin özellikleri şunlardır:⁹ Merkezi bir yönetici şehir vardır, bölgede, büyüklükleri ve gördükleri fonksiyonlara göre kademelenmiş ikinci ve üçüncü derecede merkezler bulunur, ihtisaslaşma gelişmiştir, merkezi şehirle diğer yerleşmeler arasında fonksiyonel açıdan sosyo-ekonomik ilişki vardır, üretim gücü ve ülke ilişkileri yüksek düzeydedir, yaşam standardı gelişmiştir.

Homojen bölgelerin tesbiti, statik bir inceleme ile ortaya çıkmasına rağmen, polarize bölgeler, dinamik bir süreç içinde belirlenebilmekte ve dinamik bir inceleme gerekli kılmaktadır¹⁰. Bir bölgenin polarize hale gelişiyle, bu bölge ile olan ilişkileri yoğunlaşan çevrenin veya başka bir polarize bölgenin ortaya çıkışı, çevrenin değişik bir bölge ile ilişkilerinin yoğunlaşması gibi değişik şekiller ortaya çıkmakta ve bir zaman süresi içinde işleyen mekanizma dinamik bir karakter kazanmaktadır. Polarize bölgelere Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Batı Anadolu'da İzmir örnek olarak verilebilir.

1.1.1.2. Planlama Bölgesi

Verilen bir sosyo-ekonomik hedefe, belirli bir süre içinde erişmek için işleyen bir alet ve uygun coğrafi araçların seçiminde kullanılan bir çözümleme bölgesidir.¹¹ Daha öz bir deyişle, bölge planının uygulandığı alanlar bütünüdür.¹²

⁴ Ruşen KELEŞ, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yay. No:13, Ankara, 1993, s.237-238.

⁵ Ergun TANERİ, *Bölge Planlama*, Yıldız Üniversitesi Yay. No:186, İstanbul, 1986, s.21-23.

⁶ Zeynel DİNLER, *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s.87.

⁷ TANERİ, a.g.e., s.24.

⁸ KELEŞ, a.g.e., s.237.

⁹ TANERİ, a.g.e., s.24.

¹⁰ Mustafa ERKAL, *Bölge Açısından Az Gelişmişlik*, Boğaziçi Yay. No:56, İstanbul, 1982, s.7.

¹¹ TANERİ, a.g.e., s.24.

¹² DİNLER, a.g.e., s.97.

Bu bölgeler daha çok ekonomik kalkınma planlarının uygulanmasını kolaylaştırmak ve bunlarla ilgili ekonomik kararlar arasında, birlik, bütünlük, uyum ve eşgüdüm sağlamak amacıyla tanımlanmış bölgelerdir.

Ülkemizde planlama bölgelerine; Trakya, Doğu Marmara, Zonguldak, Ke-
ban, Antalya ve GAP örnek olarak verilebilir.¹³

1.1.2. Ekonomik Gelişme Seviyelerine Göre Bölgeler

1.1.2.1. Gelişmiş Bölge

Gelişmiş bölge, gelir düzeyi ve gelir artış hızı itibariyle ülke ortalamasının üstünde olan bölgedir. Bu bölgenin gelir düzeyi ve gelir artış hızı yüksek olduğu gibi, sosyal ve kültürel göstergelere göre de bölge gelişmiş bir özellik taşımaktadır.

1.1.2.2. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölgeyi, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajları olmayan bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Az gelişmiş bölgeyi, belirli bir süre içinde sosyal ve ekonomik göstergeler açısından başka bölgelerle karşılaştırarak iktisadi avantajlarının bulunmaması dikkatimizi çeker.

Az gelişmiş bölgelerin; gelir düzeyi ve gelir artış hızı ülke gelir düzeyi ve gelir artış hızından düşüktür, tarım sektörü hakim nitelikte fakat geridir, nüfus artış hızı ülke nüfus artış hızından yüksektir, nüfusun bileşimi içinde (0-14) yaş grubunun oranı yüksektir, meslekteki mevkii bakımından ücretliler ve işverenlerin oranı ülke ortalamasına göre düşüktür, cinsiyet itibariyle kadın istihdamı yüksektir ve kadın üretici durumdadır, işgücünün sendikalaşma oranı ülke ortalamasının altındadır, tasarruflar düşüktür ve buna bağlı olarak da yatırımlar için sermaye kıtlığı çekilmektedir, sosyal statü, eğitim yoluyla kazanılmanın yanısıra doğuştan da elde edilmektedir, cemaat tipinde bir sosyal teşkilatlanma ve dışa kapalılık mevcuttur, mahalli pazar ekonomisi milli pazara yeterince entegre değildir, mekanik bir dayanışmanın varlığı söz konusudur, bölge alt yapı yatırımlarından önemli derecede mahrumdur, üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri düşüktür, haberleşme ve ulaştırma ağı yetersizdir, bölge dışına göç verme oranı yüksektir, milletlerarası politikada emperyalist strateji uygulayan ülkelerce el atılmaya uygun bir nitelik taşırlar, şehirleşme oranı ülke şehirleşme oranının altındadır, çocuk ölümleri oranı ülke ortalamasının üstündedir.

Bu özellikler dikkate alındığında, ülkemizde az gelişmiş bölgeler olarak nitelendirilebilecek bölgelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olduğu açıktır.

1.1.2.3. “Gelişme Halinde” ve “Potansiyel Bakımdan” Az Gelişmiş Bölge

Gelişme halindeki az gelişmiş bölge, gelir düzeyi itibari ile ülke ortalamasının altındadır ve bu bakımdan az gelişmiştir. Fakat gelişme hızı bakımından ülke ortalamasının üstünde olduğu için gelişmekte olan biraz gelişmiş bölgedir.

¹³ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yay. No:2, Ankara, 1993, s.327.

Potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgeyi, gelişme potansiyelini kaybetmiş bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Bu tip bölgelerin kişi başına düşen ortalama gelir düzeyleri belli bir zamanda ülke ortalamasının üstünde de bulunabilir. Ancak gelişme hızı, ülke ortalamasının altında bulunduğu için bu bölgeler, gittikçe refah içindeki durumlarını kaybedecekler ve az gelişmiş bölgeler arasına katılabileceklerdir

1.2. DÜALİZM VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DÜALİZM OLGUSU

Düalizm, herhangi ikili bir münasebete veya çift unsurlu bir prensibe dayanan sistem anlamına gelmektedir.¹⁴

Az gelişmiş ekonomiler “düal karakterli” (ikili karakterli) ekonomilerdir. Az gelişmiş ülkelerin düal karakteri yapısal, teknolojik, sosyolojik ve bölgesel açıdan kendini hissettirmektedir.

1.2.1. Yapısal Düalizm

Az gelişmiş ülkelerde bir taraftan sanayi ülkelerinin piyasa yapısına, ileri teknolojisine, bankacılık düzenine ve modern organizasyonuna rastlanacağı gibi, diğer taraftan geri kalmışlığın tipik özelliği olan aile ekonomisi, geri teknoloji ve geleneksel organizasyona da rastlanacaktır.¹⁵

Az Gelişmiş ülkelerde genellikle büyük şehirler “piyasa ekonomisi” ni; kırsal bölgeler yani, kasaba ve köyler ise “trampa ekonomisi” ni temsil ederler.

1.2.2. Teknolojik Düalizm

Yapısal düalizmin özel bir hali olarak, teknolojik düalizm modern üretim teknikleri ile ilkel üretim tekniklerinin yan yana bulunmasından doğar. Az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde petrol, madencilik ve imalat sanayii gibi sektörlerle, “plantasyon” adı verilen geniş tarım işletmeleri; modern makine ve teçhizat ile donatılmış olup en son teknolojiye uygun üretimde bulunurlar.

“Geleneksel sektörler” adı verilen sektörlerde ise makine kullanımı yaygınlaşmamış olup, üretim tekniği yıllar, hatta asırlar ötesinin geleneklerini yansıtır.

1.2.3. Sosyolojik Düalizm

Az gelişmiş ülkelerde hem fertler, hem de fertlerin meydana getirdiği topluluklar; bilgi, görgü, düşünce ve davranış yönünden büyük farklılıklar gösterir. Bir yandan yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil öğrenmiş ve ileri ülkelerde bulunmuş fertler varken diğer yanda; milli dilini bölgesel lehçeden ayıramamış, okuma-yazma bilmeyen ve ilkel toplumun geleneklerinden başka görgüsü olmayan fertler de vardır.

¹⁴ Pars TUĞLACI, *İngilizce-Türkçe İktisadi, Ticari, Hukuki Terimler Sözlüğü*, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul, 1988, s.174.

¹⁵ Vural SAVAS, *Kalkınma Ekonomisi*, Beta Basım Yay.No:85, İstanbul, 1986, s.21-22.

1.2.4. Bölgesel Düalizm

Bir ülkede bölgesel düalizm, ülkenin çeşitli bölgeleri arasında görülen sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin tümüdür.¹⁶

Az gelişmiş ülkelerde yüksek öğrenim görmüş fertle okuma-yazma bilmeyen ferdin veya modern petrol işletmesiyle karasabana dayalı tarım işletmesinin yan yana bulunması gibi, modern kentler ve gelişmiş bölgelerle ilkel ve gelişmemiş bölgeler de yan yanadır.

Milli gelir ister gelişmiş, isterse az gelişmiş olsun, hiçbir ülkede çeşitli bölgelere eşit olarak dağılmamıştır. Bazı coğrafi ve siyasi nedenlerden dolayı belli bölgeler milli gelirden daha çok pay alırken, bazı bölgeler daha az almaktadır.¹⁷ Genellikle iktisaden kalkınmış ekonomilerde bölgesel düalizmin boyutu az; az gelişmiş ekonomilerde ise fazladır.

1.3. Gelişmiş Ülkelerde Düalizm Sorunu

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bölgesel düalizm olgusu, az gelişmiş ülkelere has bir özellik değildir. Gerek az gelişmiş ülkelerde, gerekse gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, az gelişmiş bölgelere ve bölgesel düalizme rastlanmaktadır. Günümüzde, ister kapitalist, ister sosyalist, ister karma ekonominin uygulandığı bütün ülkelerde bölgelerarası sosyal ve ekonomik dengesizlikler ortaya çıkabilmektedir. Yine ülkeler ister demokrasi ile yönetilsin, ister monarşi hakim bulunsun, ister komünist düzen yürürlükte olsun, durum değişmemektedir.¹⁸

Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Federal Almanya, Fransa, Norveç, İngiltere, İrlanda, Sovyetler Birliği, Japonya gibi ülkeler; gelişmiş yörelerine kıyasla geri kalmış yörelerinin gelişmesini ve ülke ekonomisine katkısını sağlamak üzere çeşitli bölgesel kalkınma politikaları uygulamışlardır. Başlangıçta oldukça fakir olan bu yöreler, uygulanan başarılı politikalar sonucu, gelişmiş ve komşu yörelere kaynak transferi yapacak düzeye ulaşmışlardır. Bu konuda dünyada adından en çok bahsedilen iki ülke Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya'dır. Amerika'nın "Tennessee Vadisi" ve İtalya'nın "Mezzogiorno" su örnek politikalarıdır.¹⁹

2. BÖLGESEL DÜALİZMİN TÜRKİYE'DEKİ BOYUTU

Sınırlarını uzunluğu 2753 kilometreyi, kıyılarının uzunluğu 8333 kilometreyi bulan ve 779.452 kilometrekarelik alana yayılan Türkiye'nin bölgesinden bölgesine, ilinden iline farklılık bulunmaktadır. Öyle farklılıklar ki, Türkiye bir değil, birkaç yüzü olan bir ülke durumundadır. Ülkemizin bir yüzü Avrupa'ya benzerken bir başka yüzü Afrika'yı andırmaktadır.²⁰

¹⁶ Rıdvan KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yay No:607, İstanbul, 1997, s.75.

¹⁷ Aytaç EKER, Asuman ALTAY, Mustafa SAKAL, *Maliye Politikası*, Takav Yay., Ankara, 1994, s.232.

¹⁸ ERKAL, *Bölge Açısından Az Gelişmişlik*, s.31.

¹⁹ Milli Güvenlik Kurulu, a.g.e., s.397-398.

²⁰ Mustafa SÖNMEZ, *Bölgesel Eşitsizlik*, Alan Yay. No:42, İstanbul, 1998, s.13.

2.1. Türkiye’de Bölgesel Dövizimi Doğuran Faktörler

Bilindiği üzere Türkiye ekonomisi son yıllarda yüksek bir büyüme hızı yakalamış bulunmaktadır. Fakat, bu demek değildir ki ekonomimizin sorunları da bununla beraber çözüm yollarına kavuşuyor, sosyal yaşama huzur hakim oluyor, ülkemiz sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin düzeyine yaklaşıyor. Elbette ki ekonomik büyüme istenilen bir durumdur fakat büyümenin, akabinde kalkınmayı getirmesi, kalkınmanın da yurdun dört bir yanına yayılmış olması gerekmektedir. Ekonomik büyüme yoksulluğu ortadan kaldırmaz, yoksulluk sadece yer değiştirir.²¹

Ülkemizin Batı’sı ve Doğu’su arasında gerek ekonomik, gerek demografik, toplumsal, kültürel, teknolojik yönlerden Doğu bölgeleri aleyhine olmak üzere önemli boyutlara ulaşmış farklılıklar vardır. Batı bölgelerimiz ve bu bölgeler içindeki kentler, doğuda yer alan bölgelerimize göre daha gelişmiş durumdadırlar.²²

2.1.1. Doğal Faktörler

Doğal faktörler deyince, yer altı ve yer üstü kaynaklar, iklim durumu, toprak yapısı, ürün cinsi, bitki örtüsü v.s. akla gelir.²³ Doğu bölgelerimiz, bu kaynaklar bakımından son derece fakirdir. Batı Anadolu ile karşılaştırıldığında, Doğu Anadolu’nun zararına işleyen coğrafi koşullar, bu bölgenin ekonomik kalkınmasını engelleyen olumsuz faktörlerin en önde gelenlerindedir.

2.1.2. Ekonomik Faktörler

Aynı üretim faktörlerinin ülke içinde ayrı pazarlar bulması²⁴, sermayenin daha gelişmiş, daha kârlı ve daha güven verici faaliyet alanlarına transferi ekonomik faktörlerle açıklanır.²⁵

Sermaye azalınca yatırımlar kısılmakta, gelir düzeyleri düşmekte ve böylece bölge durgunluğa girmektedir. Üstelik, banka ve kredi kurumlarının azlığı ve faaliyetleri canlandıracak kadar kredi açamamaları da yatırımları kısılmaktadır. Banka ve kredi kurumları, daha çok ekonomik faaliyetlerin hızlandığı yerlerde kurulurlar ve diğer bölgelerin sermayelerini çekerler.

2.1.3. Teknik Faktörler

Bu faktörlerden amaç, sanayileşmiş ülkelerden ithal edilen teknik teçhizatın genellikle, ulaşım, altyapı, ihracat ve sanayileşme imkanlarının bulunduğu yerlerde kurulması ve faaliyete geçmesidir. Başka bölgelere uygun ve elverişli olmayan bu

²¹ Dominique SIMONNET, Çevrecilik, (Çev: Mehmet Selami Şakiroğlu), İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.32.

²² Zeynep Gökçe AĞGÜR, Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik, T.C.Kültür Bakanlığı Yay. No:201, Ankara, 1997, s.96.

²³ Ali ÖZGÜVEN, İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1988, s.191.

²⁴ TANERİ, a.g.e., s.26.

²⁵ ÖZGÜVEN, a.g.e., s.190.

yeni teknik cihazlar, eski dengeyi bozarak bazı üretim faktörlerini (emek gibi) çeker. Bazen de bu faaliyetler dış ülkelerde tamamlanma niteliğinde olabilir. Aslında teknolojik gelişmeler için ortamın hazır olması gerekir. Örneğin Doğu bölgemiz böyle bir ortama sahip değildir.

2.1.4. Demografik Faktörler

Özellikle tarım kesiminde veya bazı bölgelerde nüfus artış hızı yüksektir. Üstelik tarım kesiminde bulunan aktif nüfus oranı, diğer kesimlerdekinden daha yüksektir. Bu durum gizli işsizlik yaratmakta ve bölgenin yarattığı katma değerde bir artışa yol açmamaktadır.

2.1.5. Siyasal Faktörler

Buradaki siyasal faktörlerden amaç, siyasal iktidarın kendi iktisat politikasına göre bazı bölgelere kalkınmada öncelik tanınması ve bu bölgeleri teşvik tedbirleri ile cazip hale getirmesidir. Diğer bölgeler ihmal edilince veya daha sonra ele alınınca bölgeler arası gelişmişlik farkları doğmuş olmaktadır.

2.1.6. Sosyal Faktörler

Bölgelerde yaşayan insanların yararlandıkları sosyal altyapının ve hizmetlerin nicelik ve nitelikleri de bölgeler arasında bazı farklar doğurabilmektedir.²⁶ Bu farklar sosyal dengesizlik içinde düşünülebilen eğitim, kültür ve sağlık hizmetleri sahasında ortaya çıkabilir.²⁷

2.1.7. Yapısal Faktörler

Katı, sert yapıların vezihniyetin kolayca değiştirilemediği bölgeler, yenilikleri pek benimsemeyen, mevcut durumu sürdürmeye çalışan bölgelerdir: Bu bölgelerin pazarları da dardır, küçüktür. Dar ve küçük piyasaların üretimi artırma yönünde çabaları görülmez. İhtiyaçların sınırlı olduğu bu bölgeler verimi artıracak yapı değişikliğine pek iltifat etmezler.²⁸

2.1.8. Küreselleşme Olgusu

Küreselleşme olgusu, sadece dünya ülkelerini etkilemeyip, ülkelerin de kendi içinde sosyo-ekonomik farklılaşmaların meydana gelmesine yol açmaktadır. Küreselleşmenin belli kesimlere getirdiği nimetler kadar belli kesimlere getirdiği külfetler de vardır.²⁹ Küreselleşme süreci, kum fırtınası sonrası çölde yaşanan değişiklikler gibi, yeni haritalar, yeni coğrafyalar yaratmaktadır. Azami kar ve sermaye birikimi hedefi, sektörel ayıklamalar, işgücü ayıklamaları yapmakla kalmıyor, coğrafyaları da seçiyor ya da dışlıyor. 1980 sonrası dünya kapitalizmiyle daha çok entegre olan

²⁶ TANERİ , a.g.e., s.26.

²⁷ ERKAL, Bölge Açısından Az Gelişmişlik, s.34.

²⁸ ÖZGÜVEN, a.g.e., s.192.

²⁹ SÖNMEZ, a.g.e., s.140.

Türkiye kapitalizminin coğrafyası da küreselleşme rüzgarından etkilenmekte, zaten var olan bölgesel eşitsizlikler, yeni rüzgarlarla daha fazla büyümektedir.

Ancak belli sektörler, belli işgüçleri, belli hayat tarzları bu süreçte hayat hakkı bulabilirken bunlara ek olarak belli bölgeler, ülkeler revaçta, seçilmeyenler marjda, kenarda kalıyor. Böylece, dünya ölçeğindeki sermaye birikimine en uygun ülkeler ve hatta ülkelerin bölgeleri “gözde” alanlar olarak seçilirken diğerleri dışlanmakta, gelişme halkasının dışına atılmaktadır. Dışlanan olgu, bölge, kent olarak görünmekle beraber aslında dışlanan o bölgedeki insanlar, onların işgüçleri, üretme yetenekleri ve potansiyelleri olmaktadır. Onlara sunulan seçenek ise, bölgelerini terk etmeleri ve seçilmiş alanlara, kentlere göç etmeleridir. Böylece, küreselleşme oyununun kurallarına uymayan, bu kurallara ayak uyduramayan, gelişme odaklarıyla ilişki kurup gelişemeyen iller, bölgeler, gelişmenin dışına atılmaktadırlar. Gelişemeyen bölgenin işgücü, birikmiş serveti, gelişme şansı olan bölgeye göçe zorlanınca dışlanmış bölge iyice yoksullaşıp ıssızlaşmaktadır.

2.2. Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Refah düzeyini gösteren ana belirleyici değişken, elbette ki, tüketim miktarı ve onu doğuran gelir yapısıdır. Bu iki göstergenin belki birey bazında bir anlamı ya da yeterliliği vardır. Ancak, bir topluluğun, daha geniş bir nüfus kesiminin gelişmişlik düzeyi, salt gelir ya da tüketim miktarı ile ölçülmemekte, toplumun yaşamdaki yönelimlerini, renkliliğini betimleyen, daha farklı göstergelere ve bu göstergelerin düzeyine başvurulmaktadır. Örnek vermek gerekirse, doktor başına hasta sayısı, okullaşma sayısı, il nüfusuna göre yüksekokul mezunu, istihdam, şehirleşme oranı, tarımsal krediler, nüfus başına sınaî katma değer payı, nüfus başına ileri sanayi (yatırım malı) katma değer payı gibi farklı sektör olanakları dikkate alınmaktadır.³⁰

DPT’nin 1996 yılında yaptırdığı “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” na göre, Marmara Bölgesi, 1,69436’lık endeks değeriyle, ülke genelinde yer alan yedi bölge içerisinde ilk sırada yer almıştır.³¹ Ülkenin katma değer oluşumunu biçimleyen sanayi ve ticari faaliyetlerin İstanbul’da yoğunlaşması; hem ilin, hem de bölgenin hızlı bir gelişme temposu izlemesinin temel nedenidir. Sanayi ve ticari faaliyetler İstanbul’dan zamanla tüm bölgeye yayılarak Marmara’ya, ülkenin en dinamik gelişme odağı ve çekim bölgesi yapmıştır.

Marmara Bölgesi’ni, 0,50073’lük endeks değeriyle, Ege Bölgesi izlemektedir. Gelişme faaliyetleri, bölgenin doğal gelişme merkezi olan İzmir’den, zamanla tüm bölgeye yayılmaya başlamıştır.

Üçüncü sırada, 0,46045’lik endeks değeriyle İç Anadolu Bölgesi bulunmaktadır. Gelişen sanayi ile birlikte, bölgenin ticaret merkezi konumundaki Ankara, İç Anadolu Bölgesi’nin ekonomik ve sosyal tüm göstergelerini yükseltmektedir.

³⁰ Rifat. DAĞ. *Doğu Ekonomisi*, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara, 1995, s.48.

³¹ DPT, *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* (1996), DPT Yay.No:2466, s.70-73.

İstanbul, İzmir ve Ankara, buldukları bölgelerin hem çekim, hem de yayılma merkezleri konumundadır.

Dördüncü sırada 0,06154 endeks değeriyle Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Akdeniz Bölgesi, sahip olduğu endeks değeriyle ülke ortalamasını en iyi yansıtan bölge konumundadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan bölgeler ise; Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dur. Bunlardan, -0,54364 endeks değeriyle Karadeniz Bölgesi, beşinci sırada yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, -1,03631'lik endeks değeri ile altıncı sırada bulunmaktadır. Bu bölgeyi, -1,13713 endeks değeriyle Doğu Anadolu Bölgesi izlemektedir. Nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu bu bölge, kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri, sanayide istihdam, kişi başına banka mevduatı, kişi başına teşvik belgeli yatırım göstergeleri bakımından coğrafi bölgelerimiz arasında en son sırada yer almaktadır.³² Bölgesel düzeyde kişi başına aylık ortalama gelir ve harcamalar ile zorunlu gıda giderlerinin toplam harcamalar içerisindeki payının karşılaştırılmasında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan bir kişinin toplam aylık harcamasının Marmara Bölgesi'nde yaşayan bir kişiye göre 2.2 katından daha az olduğu görülmektedir.³³

Buna göre, Zonguldak ile Gaziantep arasında birleştirilen çizginin batısında kalan birinci, ikinci ve kısmen de üçüncü derece gelişmişlik düzeyini yakalayan iller ile bu çizginin doğusunda kalan iller arasındaki gelişmişlik farkı yüksek düzeydedir.³⁴

Tablo 1: Bölgelerin GSYİH'dan Aldıkları Paylar(Cari Fiyatlarla)

	1995 (%)	1996 (%)
Marmara Bölgesi	36.8	36.3
İç Anadolu Bölgesi	16.7	16.4
Ege Bölgesi	15.6	16.1
Akdeniz Bölgesi	12.4	12.3
Karadeniz Bölgesi	9.2	9.4
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5.3	5.3
Doğu Anadolu Bölgesi	4.0	3.8

Kaynak: DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)1998 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, s.208.

Bölgelerimizin GSYİH'dan aldıkları paylara baktığımızda, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına benzer bir durum göze çarpmaktadır. 1995 yılında GSYİH'dan yüzde 36.3 pay alan Marmara Bölgesi, 1996 yılında yüzde 36.6'lık payla

³² Orhan GÜVENEN, "GAP'ın Yanına DAP", Ekonomik Forum, Y:5, S:7, (Temmuz 1998), s.6.

³³ Hami ALKANER, "Doğu Anadolu Projesi Bir An Önce Hayata Geçirilmelidir", Dünya, 4 Ocak 1998, s.12.

³⁴ Ncdim ŞENER, "Türkiye Hızla Köyleşiyor", Milliyet, 25 Aralık 1996, s.7.

yine en yüksek payı alırken, en düşük payı alan Doğu Anadolu Bölgesi'nin 1995 yılında yüzde 4.0 olan payı, 1996 yılında yüzde 3.8'e düşmüştür.³⁵ Bölgelerimizin büyüme hızlarına baktığımızda da en yüksek büyüme hızını Marmara, en düşük büyüme hızını ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin gerçekleştirdiğini görmekteyiz.³⁶

Bölgelerin GSYİH'dan aldıkları pay, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve büyüme hızlarını inceledikten sonra, bölgelerimizi insani kalkınma endeksine göre de irdelemek faydalı olacaktır. Yaklaşık 50-60 ölçütün gözönüne alınmasıyla hesaplanan sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi yanında, siyasal faktörlerin de katıldığı yeni bir endeks oluşturulmaya başlandı. İlk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında oluşturulan bu yeni endeks, kişi başına milli gelir yanında sosyal gereksinimleri ve siyasal haklara sahip olmayı da içerdiğinden "İnsani Kalkınma Endeksi" olarak adlandırılmıştır.

Tablo 4: Bölgeler İtibariyle GSYİH Büyüme Hızı(%)

BÖLGELER	1995	1996
Marmara Bölgesi	10.6	8.9
Ege Bölgesi	6.7	6.8
İç Anadolu Bölgesi	5.6	4.7
Akdeniz Bölgesi	7.0	4.6
Karadeniz Bölgesi	4.1	9.2
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	3.8	6.2
Doğu Anadolu Bölgesi	-1.9	2.6

Kaynak: İTO, Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, , Temmuz, 1998, s.6.

Ortalama yaşam süresi, okullaşma oranı, eğitim düzeyi, satın alma gücü paritesi vb. kıstasların göz önüne alındığı Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından yayınlanan İnsani Kalkınma Endeksi'nde yapılan hesaplamalar sonucunda 0.869 değeri ile en yüksek İnsani kalkınma endeksine sahip olan ilimizin Ankara olduğu, Ankara'yı sırasıyla 0.850 endeksi ile İstanbul'un, 0.845 endeksi ile Eskişehir'in, 0.836 endeksi ile Kocaeli'nin, 0.835 endeksi ile İzmir'in, 0.829 endeksi ile Edirne'nin, 0.826 endeksi ile Tekirdağ'ın ve Bursa'nın ve nihayet 10.sırada 0.822 endeksi ile Bilecik'in izlediği görülmektedir.³⁷

İnsani kalkınma endekslerine göre, illerimizin "yüksek insani kalkınma düzeyindeki iller", "orta insani kalkınma düzeyinde olan iller", "ve nihayet "düşük insani kalkınma düzeyinde olan iller" şeklinde üç grup altında gruplaştırmıştır. Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgesi'ndeki iller, 0.800 endeksin üzerinde değere sahip olan, "yüksek insani kalkınma"yı yakalamışlardır. En düşük insani kalkınma endeksine sahip olan illerimiz ise, Şırnak Ağrı ve Muş'tur (0.500'ün altında).

³⁵ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 1998 Yılı Programı Destek Çalışmaları*, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, s.208- 209.

³⁶ İTO, *Rakamlarla Türkiye Ekonomisi*, Temmuz, 1998, s.6.

³⁷ DİNLER, a.g.e., s.264.

Sonuç olarak, gerek kişi başına GSYİH ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına, gerekse insani kalkınma endeksine göre bölgelerimiz incelendiğinde, birinci sırada Marmara Bölgesi yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni de sanayi bölgesi olmasından dolayı gelir düzeyinin yüksek olmasıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise gerek sanayi, gerekse tarımın gelişmemiş olması, hızlı nüfus artışı GSYİH'ı düşük tutmaktadır.³⁸

2.3. Türkiye'de Bölgelerin GSYİH'a Katkıları

Türkiye ekonomisinde dikkati çeken önemli bir nokta hiç şüphesiz ki üretimde Batı egemenliğinin daralmak yerine hep pekişmesidir. Türkiye milli gelirinin yaklaşık yüzde 55'i, nüfusun yaklaşık yüzde 36.6'sının yaşadığı Marmara ve Ege Bölgeleri'nde yaratılmaktadır.³⁹

1995 yılı iller ve bölgeler itibarıyla GSYİH sonuçlarına göre, Marmara Bölgesi yüzde 36.8 ile GSYİH'a en yüksek katkısı, Doğu Anadolu Bölgesi ise yüzde 4.0 ile en düşük katkısı sağlayan bölge olmuştur. Bu iki bölgenin GSYİH'ya katkılarına bakıldığında 9 kat gibi önemli bir fark gözümüze çarpmaktadır.⁴⁰

DİE'nin 1997 yılı sonu rakamlarına dayanarak yaptığı araştırmaya göre Türkiye'nin 55 ilinin üretimlerinin toplamının ancak bir İstanbul ettiği ortaya çıkıyor. 1997 Cari yılı fiyatlarıyla Türkiye genelinde 28 katrilyon 838 trilyon 883 milyar liralık GSYİH elde edilirken, bunun yüzde 22.8'i yani 6 katrilyon 583 trilyonu İstanbul'da gerçekleşti. 55 ilde GSYİH toplamı ise Türkiye toplamının yüzde 22.5'ini oluşturuyor.⁴¹

Türkiye'de sanayi kesiminde oluşturulan katma değere bakıldığında sadece İstanbul'un imalat sanayiinde yaratılan katma değerinin yüzde 33'ünü oluşturduğu⁴² ve sanayi katma değerinin yüzde 81'e yakınına 20 ilin ürettiği görülmektedir. Sanayi yok-sulu illerin ilk beşini Ardahan, Hakkari, Tunceli, Iğdır ve Gümüşhane oluşturmaktadır.⁴³

2.4. Türkiye'nin Doğu Sorunu

2.4.1. Muş-Kocaeli Farkı

Bölgesel eşitsizliği en derinden yaşayan ülkeler arasında yer alan Türkiye, bu sorunu Doğu-Güneydoğu sorunu olarak hem ekonomik hem de politik boyutlarıyla sırtında bir kambur gibi taşıyor⁴⁴. Geçen yıllar, aradaki uçurumun daralmasını değil, büyümesini getiriyor. Zaman içinde, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere hemen tüm bölgeler Marmara-Ege Bölgesi lehine önemli pay düşüşleri göstermektedir. Kişi başına gelirin en yüksek olduğu Kocaeli ile en son sıradaki

³⁸ Zeki YILMAZ, AT'da Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. Doktora Tezi, 1995, s.145.

³⁹ SÖNMEZ, a.g.e., s.13.

⁴⁰ DİE, Haber Bülteni, Ankara, 30.08.1996, s.1.

⁴¹ Nedim ŞENER, "55 İl İstanbul Ediyor", Milliyet, 8 Ekim 1998, s.7.

⁴² Koray BAŞOL, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.174.

⁴³ Mustafa SÖNMEZ, "50 Göstergede Türkiye'nin Nabzı", Power Ekonomi, (Ekim 1997), s.48.

⁴⁴ Power Ekonomi, (Ekim, 1997), s.24-25.

Muş arasındaki fark 1'e 11. Oysa, Türkiye'nin tam üyesi olmaya çalıştığı Avrupa Birliği'nde bu oran 1'e 3'ü geçmiyor. Yani Avrupa Birliği'nin en yüksek gelirli bölgesi ile en düşük gelirli bölgesi arasındaki fark 1'e 3. Bizde ise 1'e 11.

Burada, bölgelerin nüfus ve hane halkları da farklı durumdadır. Sonra her bölgenin doğal kaynak ve alan büyüklükleri de farklıdır. Bu nedenle gelişmişlik ölçütü olarak kişi başına düşen gelir doğru bir ölçüt olacaktır.⁴⁵

Gelişmiş Batı'da kişi başına düşen gelir yüksektir ve Doğu'ya doğru azalış göstermektedir. Sanayi üssü olması nedeniyle Kocaeli'nin ekonomide yarattığı katma değeri yüksektir.⁴⁶ Kocaeli'de kişi başına gelir 7096 dolar gibi yüksek düzeydedir. Onu 4379 dolarla Yalova ve 4286 dolarla İzmir ve İstanbul izlemektedir. Muş ve Ağrı gibi yoksul yörelerde kişi başına gelir 600 dolar civarında dolaşmaktadır. Bu haliyle bu iller Afrika'nın Senegal'ı, Sudan'ı ile aynı kategorideler. Buna karşılık Kocaeli, bir İrlanda ile aynı kişi başına gelir düzeyine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye hem yoksul bir Afrika ülkesini, hem de bir AB üyesini bünyesinde barındıran zıtlar ülkesidir.⁴⁷

2.4.2. Güneydoğu'da Toprak Adaletsizliği

Güneydoğu Anadolu, Türkiye'de toprak dağılımının en adaletsiz olduğu bölgedir. Bölgede çiftçi ailelerin %38'i topraksız durumdadır. Bu oran, toprak temerküzünün en yoğun olduğu Urfa'da %48'e, Diyarbakır'da %45'e kadar çıkmaktadır. Ailelerin %5'lik azınlığı, toprakların %65'ine sahipken, %70'lik çoğunluk toprakların %10'uyla geçinmektedir. Toprak dağılımındaki bu eşitsizlik, beraberinde gelir eşitsizliğini de getirmektedir. Böyle bir ortamda büyük bir umut olarak bahsedilen GAP'ın sorunların çözümünde ne kadar katkısının olacağı da tartışmalı olmaktadır.⁴⁸

Tablo 2: GAP Bölgesinde Toprak Eşitsizliği

	Topraksız Aile	1-20 H	20-50 H	50-100 H	100+H
Adıyaman	21.2	75.0	2.8	0.7	0.3
Diyarbakır	45.1	51.6	2.1	0.7	0.5
Mardin	41.3	56.3	1.6	0.5	0.3
Siirt	44.6	53.8	1.0	0.5	0.1
Şanlıurfa	48.1	50.2	5.1	1.9	0.7

Kaynak: Power Ekonomi, Ekim 1997, s.25.

Bölgede feodalizmdeki serf (köylü) ile bey (ağa) ilişkisi göze çarpmakta;⁴⁹ ağalık, feodalite, seyitlik, şeyhlik gibi egemen gruplar yörenin geri kalmışlığında rol

⁴⁵ Nazif KUYUCUKLU, *Türkiye İktisadı*, Filiz Kitabevi. No:113., İstanbul, 1993, s.31.

⁴⁶ M.Rauf ATEŞ, "76 İlin Ekonomik Nabzı", *Capital*, Y:5, S:2, (Şubat 1997), s.59.

⁴⁷ SÖNMEZ, a.g.e., s.13-14.

⁴⁸ M.Şefik DİNÇ, "Güneydoğu'da Özel Sektör Devleti Solladı", *Macro Economy*, N:38, (Aralık 1997), s.47- 48.

⁴⁹ Oya SİLİER, *Keban Köylerinde Sosyo Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları*,

oyunmakta, bu sayede bölgede toprak dağılımında ve sonuçta gelir dağılımında adaletsizlik meydana gelmektedir.

2.4.3. Yatırım Teşviklerinin Durumu

Doğu ile ilgili bir diğer önemli sorun da teşviklere ilişkindir. Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere az gelişmiş yörelerde yatırımları artırmak için hükümetin deklare ettiği teşviklerin işe yarayıp yaramayacağı tartışılarsun, benzerleri önceden de uygulanan bir dizi vergi muafiyeti, ucuz kredi, ithalat kolaylığı gibi teşviklere rağmen yatırımcı, az gelişmiş yörelere, özellikle Doğu'ya yeterince çekilememekte, yatırımlar, büyük sanayi kentlerinde yoğunlaşmaktadır.⁵⁰

Tablo 3: Toplam Yatırım ve İstihdam

	Belge Sayısı	Belge Tutarı (Milyar TL)	Kişi
Marmara	1824	1.452.780.0	111.511
İç Anadolu	837	447.620.2	55.363
Ege	886	486.509.6	51.716
Akdeniz	620	427.335.9	40.971
Karadeniz	383	125.580.9	42.563
Doğu Anadolu	119	61.435.2	8.497
Güneydoğu And.	416	61.435.2	19.440
Muh.Bölge(*)	59	67.845.4	5.419
Toplam	5.144	3.302.618.3	335.480

Kaynak: Dünya, Katrilyonluk Yatırıma Teşvik, , 17 Mart 1998, s.3.

(*) Birden fazla ili kapsayan yatırımlar.

Teşvik belgesi düzenlenen yatırımlar içinde KÖY'in payı, 1996'da yüzde 13.3 iken 1997'de 12.6'ya geriledi. 1997 yılında düzenlenen yatırım belgelerinden 748'i KÖY'de yatırımı öngörmektedir.⁵¹ Devlet Doğu ve Güneydoğu'da yatırımların teşviki için bir de 4325 sayılı yasa çıkarmıştır. Bu yasa ile Doğu ve Güneydoğu'da 22 ile çeşitli teşvikler öngörülmüştür. Bu illerde yatırım yapanlar 2002 yılına kadar gelir ve kurumlar vergisinden muafır. Çalışanlardan kesilen vergilerin iki yıl faizsiz ertelenmesi ve çalışanların sigorta primlerini devletin ödemesi öngörülmüştür. Ayrıca vergi, resim, harç istisnası da tanınacaktır (süreklı). Bunlara ilaveten bedelsiz arsa da tahsis edilecektir.⁵²

Bu illere yatırım avantajları, arsa fiyatları ve taksit olanaklarıyla sınırlı değildir. Büyük kısmı Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamında olan bu illerde, yatırım teşvikleri büyük ilave olanaklar getirmektedir. Yatırım indirimi, vergi muafiyet ve ertelemele-ri, gümrük muafiyetleri, KDV desteği gibi bir çok kalemde önemli oranlarda teşvik

ODTÜ Yay.No:7, Ankara, 1976, s.34.

⁵⁰ Power Ekonomi, (Ekim 1997), s.25.

⁵¹ "Katrilyonluk Yatırıma Teşvik", Dünya, 17 Mart 1998, s.3.

⁵² Mustafa ÖZYÜREK, "Özel Duruma Siyasi Rottüs", Milliyet, 10 Kasım 1998, s.9.

bulunmaktadır. KÖY'lerde yatırım yapan bir sanayici, kullandığı enerjinin yüzde 40'ını, sigorta priminin yüzde 14'ünü ödemekte ve 5 yıl süreyle stopaj ödememektedir. 5 yıl sonra da TL bazında geri ödemeye başlayacaktır. Yaşanan enflasyonist koşullar dikkate alındığında, bunlar çok önemli avantajlardır.⁵³

Bütün bu teşviklere rağmen yatırımcılar halâ Doğu ve Güneydoğu'ya sıcak bakmamakta, yatırımlarını Batı bölgelerine yapmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, yatırımcılar için altyapı yetersizliği, sosyal problemler ve güvenlik konuları önemini korumaktadır. Bu nedenle özel sektör yatırımlarında beklenen seviyede bir gelişme sağlanamamıştır.⁵⁴

2.5. Türkiye'de İç Göçlerle Bölgesel Düalizm Arasındaki İlişki

Nüfus kesiminin doğdukları yer ile son oturdukları yerler arasındaki fark, bu nüfusun yurt içi göçlerini gösterir.⁵⁵ Türkiye'de iç göçün en önemli özelliği; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropoliten merkezlerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmasıdır.⁵⁶ Türkiye'de yaşayan 60 milyon küsur nüfusun dörtte biri doğduğu yeri terketmiş, başka illeri mekan tutmuştur. Ülkemizde bu sosyal hareketlilik yüzde 25 civarında olup, gelişmiş ülkelerde yüzde 5'i geçmemektedir.⁵⁷

İç göç, özellikle son yıllarda yoğunlaşmış bulunmaktadır. Doğunun kuzeyindeki iller için göçün temelinde ekonomik şartlar, güneydeki Doğu illeri için ise ekonomiye ek olarak can güvenliği sorunu bulunmaktadır. 1965'de Doğu ve Güneydoğu'daki 19 il Türkiye milli gelirinin yüzde 10.6'sını yaratmaktaydı. 1979'da bu pay yüzde 8.6'ya düştü ve 1995'e gelindiğinde ise bu pay yüzde 7.4'e kadar geriledi. Devlet yatırımları azalmış, KİT'lerin az gelişmişliği dengeleyici rolü törpülenmiş, hayvancılık gerilemiş ve göç kervanı her geçen yıl daha da kalabalıklaşmıştır. Güneydoğu'da GAP yatırımları bazı il merkezlerine görece canlılık getirmiş, yapılan askeri harcamalar, koruculuk düzeni, "askersel" bir iş hacmi yaratmıştı. Ama Körfez operasyonu ile petrol boru hattının kapanması, bölgedeki sıcak savaş ortamı gibi olumsuz etkenler geçimi güçleştirmiş, buna ek olarak can güvenliğinin sağlanamaması, Batı'ya göçü kamçılıyordu. Doğu ile Batı arasındaki yaşam seviyeleri arasındaki farkın artması da Doğulu insanı yerinden yurdundan ediyordu.⁵⁸ İç göçte Türkiye ortalamasının üstünde 37 il bulunmaktadır ve bunların çoğu Doğu ve Güneydoğu ili olup, tümü ekonomik olarak geri kalmıştır.

Bölgeler arası net göçler, beş bölge üzerinden, bölge içi göçler hariç tutularak incelendiğinde; sosyal ve ekonomik bakımdan durumları gelişmiş olan bölgelerin daha çok göçe maruz kaldığı görülmektedir. Gelişmiş bölgelerin net göç oranları pozitif, az gelişmiş bölgelerin ise negatif çıkmaktadır.⁵⁹ Marmara ve Ege

⁵³ Power Ekonomi, "99 Yatırım Atlası", (Ocak 1999), s.60.

⁵⁴ Rıfat DAĞ, a.g.e., s.25.

⁵⁵ Bir ülke içinde yaşayanların ülkenin bir yerinden diğer bir yerine çalışmak ve yerleşmek amacıyla gitmeleridir.

⁵⁶ Koray BAŞOL, Demografi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.99.

⁵⁷ SÖNMEZ, a.g.e., s.175.

⁵⁸ SÖNMEZ, a.g.e., s.172.

⁵⁹ Tuncer BULUTAY, Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi

Bölgeleri en yüksek pozitif, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ise en yüksek negatif göç oranlı bölgelerdir. Doğu Anadolu Bölgesi, net göç oranı binde eksi 82 ile en fazla göç veren bölgemizdir. Diğer göç veren bölgeler sırasıyla Karadeniz, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleridir. Doğu Anadolu Bölgesi illerinin tümü göç vermektedir. İnsanların refah düzeylerinde gerilemenin yanısıra, nisbi olarak gelir düzeyi artanların yüksek kalitede hizmet talepleri, yaşanan ortamdaki hoşnutsuzluğu artırmakta, dolayısıyla devlet ilgisinin, fırsatların ve imkanların çok olduğu kabul edilen büyük kentlere göçü özendirilmektedir.⁶⁰ Bu bölgelerde nüfus yaygın bir göç eğiliminde olup, göçün temel nedenleri; işsizlik, coğrafi koşullar ve daha iyi bir yaşam ve eğitim standardından yararlanma arzudur.⁶¹ Özellikle işsizlik, Doğu'dan Batı'ya göçün en önemli sebebidir.⁶² Türkiye'de nüfus artışının hızlı olması da dengesiz iç göçlere yol açmaktadır. Hızlı nüfus artışı sonucu az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göçün hızlanması ve gelişmiş bölgelerde kurulan sanayilerin yeterli istihdam yaratamaması, bu bölgelere göç eden az gelişmiş bölge insanının dışlanması sonucunu doğuracaktır.⁶³

2.6. Doğu ile Batı Arasındaki Kalkınmışlık Farklarının Yoğunluğu

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, nüfus artış hızı bakımından Türkiye ortalamasına göre daha yüksek bir seviyededir ve bu hızlı nüfus artışı, sürdürülebilir insanî gelişmenin en önemli engellerinden birisidir. Gerek bölgesel gelirin, gerekse toplumsal hizmetlerin gelişme hızı, aşırı nüfus artışı tarafından emilmekte ve etkisizleşmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde fakirlik, sefalet, kültür seviyesinin geriliği, halkta doğurganlık oranının yükselmesini teşvik edici rol oynamaktadır. "Zengin her şeye, fakir çocuğa sahiptir" sözü bu bölgelerde daha çok anlam kazanmaktadır.⁶⁴

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde tarımsal nüfus ağırlıkta olmasına rağmen, sektörler açısından bölgeler incelendiğinde, tarımsal yönden en geri bölgeler yine bu bölgelerimizdir.

Sanayi sektörü açısından da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri en geri bölgelerimizdir. Bunun başlıca nedenleri arasında büyük pazarlara uzak olmaları, altyapı, hammadde, sermaye ve müteşebbis yetersizlikleri sayılabilir.

Gelir dağılımına baktığımızda, milli gelirin bölgesel dağılımında Ege-Marmara yüzde 55.52, İç Anadolu yüzde 18.62, Karadeniz yüzde 9.41, Akdeniz yüzde 8.65 ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi yüzde 7.75'lik bir paya sahiptir.⁶⁵ Marmara Bölgesi, milli gelirden, nüfusunun ülke içindeki oranından daha yüksek pay almaktadır.

Projesi, Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, DİE Yay., Ankara, 1996, s.59-63.

⁶⁰ Hami Alkaner, a.g.m., s.12.

⁶¹ Orhan Güvenen, a.g.m., s.7.

⁶² Doğu EĞİL, Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tedbirler, Özel Araştırma Raporu, Stratejik Araştırmalar Dizisi 1, TOBB Yay., Ankara, 1995, s.46.

⁶³ Fikret BAŞKAYA, Az gelişmişliğin Sürekliliği, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994 s.122

⁶⁴ Orhan TÜRKDOĞAN, Doğu ve İnsan Sorunu, Atatürk Üniversitesi Basım Yayınları, Erzurum, 1974 s.28

⁶⁵ BASÖZ, Demografi, s. 111

Ayrıca bu bölgelerimizde sağlık hizmetleri de yetersizdir. Hekim başına düşen hasta sayıları yüksek, sağlık personeli, hastane ve yatak sayısı düşüktür. Bununla beraber çocuk ölümleri yüksektir.

Okuma-yazma oranlarına baktığımızda ise Batı ile Doğu arasında önemli boyutlarda farklılıklar olduğu görülmektedir. Okullaşma oranları da bu bölgelerimizdeki eğitim durumunun iç açıcı olmadığını göstermektedir. Türkiye genelinde 1990 öğretim yılında okullaşma oranı yüzde 80 iken, bu oran Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yüzde 33'dür.⁶⁶ Söz konusu bölgelerimizde tahmin edileceği gibi yüksek öğrenim hakkı kazanan öğrenci sayısı da çok düşük seviyededir. Bu da eğitimde fırsat eşitsizliğini gündeme getirmektedir. 1998 ÖSYS sonuçlarına göre, Türkiye'de üç liseden birisi tamamen çökmüştür. Hiç bir öğrencisi hiç bir yüksek öğretim kurumuna giremeyen 368 lisenin dağılımına bakıldığında, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin başı çektiği görülmektedir.⁶⁷

SONUÇ

Ülkemizde Doğu ve Batı arasındaki gelişmişlik farklılıkları gün geçtikçe azalacak yerde artmakta, ve bu durum Doğu bölgelerimizde hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Gelişmiş ülkelerin de hemen hepsinde, bazı bölgeler, diğerlerinden önce gelişmiştir. Unutulmaması gereken konu, başlangıçta hoş görülen, hatta zorunlu sayılan bölgesel düalizmin kısa bir sürede giderilmesi gerektiğidir. Çünkü geri kalmış bölgeler, kısa zamanda diğer bölgelerin düzeyine çıkarılmazsa, geri kalmışlık bu bölgelerde "kronik bir hastalık" halini alır.

O halde devlet ve özel sektör topyekün bir biçimde kalkınma hamlesi başlatmalı ve gerekli kalkınma sağlanmalıdır. Devlete düşen öncelikli görev, bu bölgelerimize altyapı yatırımlarını götürmek ve özel sektöre vereceği yatırım teşvikleri ile özel sektör yatırımlarını da bu bölgelere çekmek olacaktır. Fakat burada unutulmaması gereken, siyasi çıkarlar gözetilmeden, gerçekten ihtiyacı olan yörelere teşvik verilmesi gerektiğidir. Her yöreye teşvik vermek, hiç bir yöreye teşvik vermemek demektir.

Bunlara ilaveten, halâ uygulanmakta olan ve meyveleri alınan, ülkemizin en büyük ve dünyanın sayılı bölgesel kalkınma planlarından olan GAP ile birlikte DAP'ın da bir an önce faaliyete geçirilerek Doğu Anadolu Bölgesi'nin de hak ettiği seviyeye ulaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜR Zeynep Gökçe**, Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik, T.C.Kültür Bakanlığı Yay.No:201, Ankara, 1997.
ALKANER Hami, "Doğu Anadolu Projesi Bir An Önce Hayata Geçirilmelidir", Dünya, 4 Ocak 1998,

⁶⁶ Ahmet ÖZER, *Modernleşme ve Güneydoğu*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1998, s.339.

⁶⁷ Kamuran ZEREN, "Liselerin Acınası Hali", Hürriyet, 15 Mart 1999, s.26.

- ATEŞ M.Rauf, "76 İlin Ekonomik Nabızı", Capital, Y:5, S:2, (Şubat 1997).
- BAŞKAYA Fikret, Azgelişmişliğin Sürekliliği, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1994.
- BAŞOL Koray, Demografi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.
- BAŞOL Koray, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.
- BULUTAY Tuncer, Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi, Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, DİE Yay., Ankara, 1996.
- DAĞ Rifat, Doğu Ekonomisi, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara, 1995,
- DİE, Haber Bülteni, Ankara, 30.08.1996.
- DİNÇ M.Şefik, "Güneydoğu'da Özel Sektör Devleti Sollandı", Macro Economy, N:38, (Aralık 1997).
- DİNLER Zeynel, Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1998.
- DOĞAN Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Ülke Yay., İstanbul, 1994.
- DPT, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması(1996), DPT Yay.No:2466, Ankara, 1996.
- DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)1998 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1998.
- Dünya, "Katrilyonluk Yatırıma Teşvik", 17 Mart 1998.
- EKER Aytaç, ALTAY Asuman, SAKAL Mustafa, Maliye Politikası, Takav Yay., Ankara, 1994.
- ERGİL Doğu, Doğu Sorunu:Teşhisler ve Tedbirler, Özel Araştırma Raporu, Stratejik Araştırmalar Dizisi 1, TOBB Yay., Ankara, 1995.
- ERKAL Mustafa, Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması, Şamil Yay., İstanbul, 1978.
- ERKAL Mustafa, Bölge Açısından Az Gelişmişlik, Boğaziçi Yay.No:56, İstanbul, 1982.
- GÜNDÜZ Ali Yolmaz, "Türkiye'de Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikalar", Banka ve Ekonomik Yorum, S:6, (Haziran 1990)
- GÜVENEN Orhan, "GAP'ın Yanına DAP", Ekonomik Forum, Y:5, S:7, (Temmuz 1998).
- İTO, Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Temmuz 1998.
- KARLUK Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yay.No:607, İstanbul, 1997.
- KELEŞ Ruşen, Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi Yay.No:13, Ankara, 1993.
- KUYUCUKLU Nazif, Türkiye İktisadi, Filiz Kitabevi Yay.No:113, İstanbul, 1993.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yay.No:2, Ankara, 1993.
- ÖZER Ahmet, Modernleşme ve Güneydoğu, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1998.
- ÖZGÜVEN Ali, İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1988.
- ÖZYÜREK Mustafa, "Özel Duruma Siyasi Rotüş", Milliyet, 10 Kasım 1998.
- Power Ekonomi, "99 Yatırım Atlası", (Ocak 1999).
- SAVAŞ Vural, Kalkınma Ekonomisi, Beta Basım Yay.No:85, İstanbul, 1986.
- SIMONNET Dominique, Çevrecilik, (Çev:Mehmet Selami Şakiroğlu), İletişim Yay., İstanbul, 1993,
- SİLİER Oya, Keban Köylerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yeniden Yerleşim Sorunları, ODTÜ Yay.No:7, Ankara, 1976.

- SÖNMEZ Mustafa**, “50 Göstergede Türkiye’nin Nabzı”, Power Ekonomi, (Ekim 1997).
- SÖNMEZ Mustafa**, Bölgesel Eşitsizlik, Alan Yay.No:42, İstanbul, 1992.
- ŞENER Nedim**, “55 İl 1 İstanbul Ediyor”, Milliyet, 8 Ekim 1998.
- ŞENER Nedim**, “Türkiye Hızla Köyleşiyor”, Milliyet, 25 Aralık 1996,
- TANERİ Ergun**, Bölge Planlama, Yıldız Üniversitesi Yay.No:186, İstanbul, 1986.
- TUĞLACI Pars**, İngilizce-Türkçe İktisadi, Ticari, Hukuki Terimler Sözlüğü, ABC Tanıtım Basımevi, İstanbul, 1988.
- TÜRKDOĞAN Orhan**, Doğu ve İnsan Sorunu, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1974.
- YILMAZ Zeki**, AT’da Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, 1995.
- ZEREN Kamuran**, “Liselerin Acınası Hali”, Hürriyet, 15 Mart 1999.